

A palóc történettudat változásai

Hogyan tükröződik a múlthoz és a hagyományokhoz való viszony egy falutelepülés mindennapi életében? Milyen szerepet játszik az etnikai identitás és a kultúra intézményes vagy közösségi tartalma a társadalmi-történeti változásokban? Átélhető-e (s milyen módon) a származás, a kontinuitás jelentősége, s milyen etnikus szimbólumokban formázódik a táji hovatartozás-tudat? Ezekkel a kérdésekkel kutattam a nagyvisnyói helyi társadalom életképességét, változás-hajlandóságát.

Manga János palócföldi monográfiája (Manga J. 1979.) a palóc népcsoport több mint háromszáz éves identitástudatáról közöl okleveles bizonyítékokat. Az oklevélkutatások nehéz helyzetben vannak Nagyvisnyó palócságával kapcsolatosan, hiszen a Felvidéken, Borsodban, Nyitrában, Zemplénben is van ilyen nevű község (Fodor F. utal Lipszky térképének repertóriumára), sőt Fényes Elek Geographiai szótára még egy gömöri Visnyóról is tud (Fényes E. 1851. 307. p.). A mi Nagyvisnyónk mindezek közt talán a legnagyobb volt, s *Fodor Ferenc* dédesi cserkész táborozása közben azért találta figyelemre érdemesnek, mert szemmel láthatóan „ösiségében változatlan, minden idegen hatástól mentes egykori jobbágytelepülésnek” tűnt. *Kandra Kabos*, *Ipolyi Arnold* illetve *Karácsonyi János* munkái nyomán Fodor úgy véli, hogy Nagyvisnyó vagy a honfoglalás óta létezik, vagy a XII. században települt, s az esetben kun (illetve kabar-palóc) eredetű. Az első okleveles adatokat a XIII. századból említi, s idézi is a dokumentumok Visnyóra vonatkozó részét egészen 1928-ig.

Fodor Ferenc munkáját nem foglalhatom össze rövid vázlatban, s arra sem vállalkozom, hogy Nagyvisnyó kun- vagy török-kori történetéhez dicsőséges momentumokat idézzek ebből a monográfiából. „Palóccország” vagy annak keleti csücske meglehetősen sokat szerepel a régi irodalomban. S ez országrészből Nagyvisnyó kevésbé ismeretes, mint a szomszédos dédési vár vagy a másik szomszéd, Szilvásvár, s annak jó oka van. Ugyanis épp a Bükk-hegység Eger és Putnok közötti szakasza igen régi közlekedési, kereskedelmi és hadi útvonal lehetett, Eger és Szarvaskő vára őrizte a tájat az Eger-patak völgyében, Dédes és Putnok vára pedig a Sajó völgyében. E két völgyrendszer között fekszik Nagyvisnyó, a Szilvás-patak partján, meglehetősen sovány talajon, mezőgazdaságra alkalmatlan terepen, bükkerdők völgyében. Fodor a történeti múltat ismertető fejezetet azzal zárja: „A völgy régen járt útja 1908-ban vasutat kapott. Úgy látszik azonban, hogy ez sem sokat változtatott Visnyó életén”. S ez nem csupán rezignált megállapítás, hanem bevezetés egyúttal Fodor vezérgondolatához: Nagyvisnyó jelentősége nem történelmi nagyságában vagy hírességében van, hanem abban, hogy népe, a palóc nép kontinuitásának bizonyítéka lehet.

Fodor Ferenc a Jászság „életrajzírójaként” a jász folytonosság üdvözlője. A palóc Nagyvisnyó esetében azt óhajtja bizonyítani, hogy „a Bükk mögötti palócság egyenes leszármazottja az itteni első letelepülőknek”, s ez a

visnyói nép „keveretlenül maradt az utolsó évtizedekig”. Jobbágyösszeírások, dicalis jegyzékek, kataszteri névlajstromok alapján a palóc hadak létét, családtörténetét vázolja föl, s valószínűsíti, hogy a névazonosság alapján az első kabar letelepülők egyenes leszármazottainak mondhatók a huszadik századi visnyói palócok. Érdekes adatokat közöl arról, hogy a török uralom után is „sértetlenül fennállott a palócok primitív társadalmi és gazdasági rendszere”, „az osztatlan hadak osztatlanul bírták a vagyont, illetve a jobbágyokat, amit közös állattalománnyal közösen műveltek”. A török hódoltság alatt ugyan „erős népmozgalom folyt le a palóc vidéken, de ez a mozgalom nem terjedt túl a palócság területén”, s „a csöndesebb idők beálltával már megszűnt a palócságnak ez a belső népmozgalma”, „nagymértékben állandósult Visnyó lakossága”(23–25. p.).

A falu ősi hadait a szerző több származási metszetben mutatja be. Alapos helyrajzi vázlatokat közöl arról, hol laktak ezek a hadak s hány ágra szakadtak idővel (néhány család esetében, például a Molnárok, a Fónagyok, a Likaiak historiájában harminc vagy harminckilenc hadat mutat ki egyidőben). Közli a ragadványnevek – vagy ahogy ő használja: „tapadónevek” – listáját, s megállapítja, hogy a jobbágyfelszabadítás illetve „a föld felszabadítása után egy pár év múlva már erősen megtelt a falu idegen, más vidékről jött elemekkel”, de ezek nagy része mintegy fél évszázad alatt tovább is vándorolt Visnyóról. Nem szándéka a palócság etnográfiai jellemzése, ám a jobbágyösszeírásokból kimutatja, hogy „a ház- és vagyonközösség megszűntéig, a XVIII. századig, átlag egy jobbágytelken két család ült, s az 1850–1890-es években az ősi telkek rendkívül nagy osztódása következtében a palóc vidéken is kivételes bonyolultságú utca-udvaros telekrendszer alakulhatott ki. Az 1850-es években legnépesebb Molnár-had például harminchét birtokos családdal harmincnégy házban lakott, hét házcsoportban és talán hét eredeti telken. A rendkívüli belső telekosztódás zsúfolt falurészt eredményezett, udvar, kerítés és kert nélküli területet, ahol a házközösség és a hadak széttelepülései utak és ösvények kialakításával járt együtt, melyeket utóbb telekkönyvileg is utcának minősítettek. A régi jobbágyhadaknak pincéje, kertje, beltelke is volt, helyszüke miatt ezekbe települt a nagy család, szaporodása során. A családok új sarjadékai az ősi hadak eredeti telkeire, házközösségeibe telepedtek, a kertet és a kaszálót használták föl, s nem a faluszerkezethez, a falu alaprajzához igazodott a nép, hanem a telkek hosszában bővítette lakóházát, udvara két oldalán, vagy éppen keresztbe azon, ahogy lehetett.

Fodor ezt a rendszertelen településmódot a török fajú népesség ősi vonásának tartja, ugyanakkor részletezően tárgyalja, hogy az eredetileg keskeny völgybe zárt területen, hogyan épült ki 1870 és 1890 között Nagyvisnyó későbbi faluképe.

A falu mai alaprajza lényegében azonos a száz év előttivel (a mai itt nemcsak 1930-at, hanem 1980-at is jelent.) Nagyvisnyón a telek fogalma települési értelemben szinte nem is létezett, csak a kataszteri térképen, hiszen a belsőségek 4–14 négyszögöles telkeken vannak, vagyis a „telek” nemegyszer csupán házhely nagyságú kis térség, melynek határait maga a lakó sem tudja már. A szükösségnek nemcsak természetföldrajzi okai vannak, (patak, agyagos dombhát, erdő, vízmosság, stb.), hanem a társadalmiak is. Ilyen például a népességszám: a visnyóiak szaporodása Fodor szerint elég jelentékeny volt a múlt században (évi 0,6%), sőt a falu feltételezhető kibocsátóképessége is nagy lehetett, ami az Alföldre, a Jász-vidékre települtek számából is látszik.

Adatai szerint „az 1869-es népszámlálás 1012 lelket, az 1881-i 924-et, az 1900-as 1066-ot, az 1910-i 1164, az 1920-i 1190 lakost talált Visnyón” (s ez utóbbi adat nem tartalmazza a 29 első világháborús hősi halottat).

Meglehetősen erős volt Visnyó endogám zártsága, s még erősebb a hagyományos palóc-magyar identitástudat féltése, a faluközösség egységének érzelmi védelme. S ha rákényszerült a communitas, hogy papot, tanítót idegenből hívjon, mert elszegényedett ősi hadaiból szellemi vezér már nem került ki, csak olyat választott, kinél biztos lehetett etnikuma tiszteletben tartásában.

Bizonyos történeti korszakokban évtizedekre eltűnik a zsellér és jobbágy közötti társadalmi különbség, megint más periódusokban viszont a református, a katolikus és a zsidó között is akkora küzdelem dül az egyenlőtlenségek ürügyén, hogy évtizedes pereskedések kísérik a visnyói hétköznapi életet. Az első, 1556-ból származó névjegyzékben 13 jobbágy mellett 5 zsellérral találkozzunk, száz év múltán már 9 zsellér lakott Visnyón, s 1828-ban 42 jobbágy-család mellett 10 zsellér és 5 lakó, két mesterember és egy zsidó kocsmáros élt a faluban. Ekkor egyetlen egész telkes sem volt köztük, háromnegyed telke volt kettőnek, féltelke 52-nek, negyedtelke 41-nek. A jobbágyfelszabadítással 21-re nőtt a házas zsellérek száma, a mesteremberek is többen települtek: 1851-ben 2 kovács, 2 csizmadia, 3 molnár, 2 ács és 2 közsindelyfedő lakott Visnyón *Fényes Elek* szerint. A földön és az erdővágáson kívül a visnyóiak a fuvarozásban vállaltak szerepet, az volt kiegészítő kereseti forrásuk, a szerző nem győzi hangsúlyozni, hogy cselédmunkára, szolgálatba, gulyásnak, kondásnak, napszámosnak nem szívesen szegődött a visnyói, még iparos sem került közülük, s e tisztségekben mind idegen nevek viselői vannak. Még az első világháború idejéről való adórajstromokból is az derül ki, hogy „az ősi hadak bizonyos mértékben még mindig tartják magukat szörnyen elaprózódott földjeiken”. A vasút kiépülése után is erdei fahordást, szállítást vállaltak, s nem indult meg mobilitásuk a környék ébredő ipara felé.

Két fontos momentumot kell megemlíteni e munka kapcsán. Az egyik az, hogy akár jáász, akár palóc vagy bihari etnikai viszonyokról szól, nemcsak a származás- és a lakófolytonosság nagyszerűségét hangsúlyozza, de megjegyzéseivel azt törekszik bizonyítani, milyen ősi és milyen mélyen magyar ez a falusi közösség, melynek társadalmi, történeti és geográfiai környezetét vizsgálja. A két világháború közötti nemzetideológiának megfelelően Nagyvisnyó Fodor írásában nem egyszerűen egy hegyek közt rekedt község, amely „kedvezőtlen adottságok között” küszködik évszázadok óta, s népességét tatár, török vagy szláv veszedelem szorongatja, hanem – például „a felduzzadt társaság délfelé való beszívargásának” ellenálló végvár, névtelen helyőrség, ahol a falu „kabar-palócai ...a honfoglalás óta derekasan tartják a magyarság helyzetét” (35. p.). Miközben kitér arra, hogy „a jobbágyfelszabadítás után még az a társadalmi különbség is eltűnt, ami a zsellér és jobbágy között fennállott”, azt is hangsúlyozza, hogy milyen módon terjeszkedett el a zsidóság, miként vásárolta föl az ősi hadak elszegényedett maradékaitól kicsiny földjeiket, külsőségeiket. Keményen kapaszkodik tehát Fodor a honfoglalás kori bevándorlás eszméjébe, bár a történeti és a néprajzi szakirodalom nem kezeli ilyen egyértelműen a palócok származását, kun vagy kabar (besenyő?) eredetét, letelepedésük tényleges időpillanatát, kultúrájuk és etnikai tudatuk valódi tartalmait.*

A másik, említésre méltó momentum – a vallás, a hit, az egyházhoz való viszony – sem független a korábbi etnokulturális kérdéskörtől. Az 1602-ben

*Lásd Györffy Gy. 1940. Manga J. 1979. és hivatkozott forrásaik, valamint Bakó F. 1980., Tálasi I. 1980. Kósa L., Filep A. 1975. Tárkány Szűcs E. 1980.

százszázalékos református községbe a reformkor és a dualizmus idején katolikusok költöztek be, az 1869-es népszámlálás szerint pedig 842 reformátusra már 130 katolikus, 15 evangélikus és 25 zsidó jutott. Utóbbiakat Fodor „átmenő népelemnek” nevezi ugyan, de az 1920-as népszámlálás idején is 1029 református mellett 129 katolikus, 4 evangélikus és 25 zsidó lakta Visnyót. A szerző nem tulajdonít nagyobb jelentőséget a szekularizációnak, nem is tárgyalja részletesebben az egyházak egymáshoz való viszonyát. Napjainkban a hagyománytudat és a hagyománytartás szempontjából azonban azért jelentős az egyházak szerepe, mert ez a táj nemcsak gazdasági szférák, történelmi erőterek és kultúrák (többek között vallások) ütközőtere, s emiatt kardinális kérdéssé vált a huszadik század második felében a nagy egyházak csökkenő érvényessége a „szekták” tömeghatásával szemben. A későbbiekben erre még részletesebben is kitérek, itt csupán annyit, hogy az evangélikus, zsidó és katolikus kisebbségnek mindvégig a reformátusok túlsúlya ellenében kellett érvényesülniök.

Ez foglalkozási rétegződést is jelentett, tehát valamelyest vagyoni és térszerkezeti modellt mutat. Megjelent a tulajdonviszonyok terén, példaképpen úgy, hogy az egyik nagyobb malom református kézen volt, a nemes Molnárhad jelesebb birtoka és a kocsmá zsidók kezén, vagy úgy, hogy a felosztott nemesi birtok főutczára néző telkeit csaknem kivétel nélkül a zsidók szerezték meg (az utca azonban nemesi közbirtokossági terület és nem köztulajdon lévén a házak között létrejött ösvényrendszer szolgált a személyi közlekedésre, s ez a sikkórtjelleg nagyjából napjainkig megmaradt). A belsősegen tehát egyetlen gazdának, egyetlen „ősi hadnak” nem maradt nagyobb telke, s bár a nemesi telekfelvásárlás, illetve a zsidó tőkebefektetés a falu újonnan épült részén érvényesült, a belterületen volt a falu egyetlen nagy, ötszáz négyszögölnél nagyobb telke, szintén zsidó kézen.

A társadalmi struktúra szerkezete és a vagyoni rétegződés a házakon, a porták nagyságán is meglátszik, s kitűnik a lakók rangjelképeiből, hagyománytudatából is. Nincsenek persze föltöttebb karakteres, kirívó jelcí a zsidó tulajdonnak, sem a református közbirtokosi öntudatnak, s éppen így a palóc mivoltnak sem.

Nagyvisnyón nem látni viseletet, a hollókőihez vagy a kazárihoz hasonló nem, de semmilyen sem. Ládában nem tartják, jeles napon nem hordják, s az öregektől sem igen maradt mutogatható öltözet. Használati eszközeik hasonlóképp nem az „archaikus” visnyói kultúra mintái. A tisztaszobában közepesen olcsó kisvárosi, kispolgári szobabelsőt látni. Adatközlőim nem is emlékeztek olyan falubelire, kinek viselete volna vagy régi falusi bűtört, eszközöket tartana. Egvedül talán a házak oromzatán, s főleg a megmaradt két népi műemlék-értékű kőházán látható a rangtartó visnyói gazda öntudata. Mint Viga Gyulától tudjuk, a Bükkalja falvaiban jelentős hagyománya alakult ki a kőtechnikának, faragásnak és építésnek (Viga Gy. 1985.). A századfordulón már a házak kilencven százaléka kőből épült Nagyvisnyón is. Azonban az építők sem jelzett társadalmi vagy vagyoni különbséget, könnyen elérhető volt, olcsó és tartós. Feldolgozása a tradicionális kultúra sajátos táji munkamegosztási rendszerében értelmezhető. A kőmunkát végzők kisebbik része iparos, többsége paraszt volt. Visnyón ma is a korlátok, sírkövek, emlékművek, kereszttek anyaga (és bősége) jelzi, hogy a kőfaragás talán a kulturális alkalmazkodás egy módja, gazdasági stratégiája volt e vidék társadalmi fejlődésformáinak. Idővel persze a háziipar szintjére emelkedett az építkezés, de a tornácok, kútházak ma is mutatják Visnyón a lakó „rangját”, „ősiségét”, származástu-

datát – jóllehet a kívülálló számára inkább cifraságigénynek tűnhet, nem etnikus jelképnek.

Úgy vélhető tehát félszáz évvel Fodor Ferenc nagyvisnyói monográfiája után, hogy most Nagyvisnyón nem egy egységes palóc kultúra teszi jellegzetessé az etnikai hagyományt, nem vallási vagy társadalmi rétegződés szabja meg a paraszti társadalom alakulását, hanem valami más teszi fontossá a változás kontinuitását.

VISNYÓ PALÓCSÁGA?

A palóckutatás mintegy három évtizede tette föl azokat a kérdéseket, amelyekre *Jerney János* óta próbál választ adni a néprajz és a történettudomány.

Néprajzi tájegységeinket legfőképp a közös nyelv, dialektus, a szokástartás és a történelmi tudat egységessége alapján szokás meghatározni. Hagyományosnak, ősinek mondot: palócfaluról lévén szó, nem kerülhetjük meg azt a kérdést: miben áll, hogyan formálódik Visnyó népének etnikai identitástudata?

Ennek rövid bemutatásához azonban rövid kitérő szükségeltetik.

Említettem Fodor Ferenc *etnikus* szférák iránti rokonszenvét. Közismert *Horváth István* vagy *Malonyai Dezső* „etnoromantikája”, *Lisznyai Kálmán* vagy *Mikszáth Kálmán* külsőségektől dús „jellemrajzai”. Ez az „ősi” magyar ethoszainkról formált ideálképünk nemes gesztus ugyan, de tudományos szempontból csupán korlátozott érvényességű. A palóc kultúra és történet kutatói is megfogalmazzák olykor, hogy a dialektushoz hasonló mélységű és átélésű egységes palóc kultúra nincsen (Bakó F. 1980., Tálasi I. 1980.) Mások – s főleg historikusaink és klasszikus etnográfusaink – az identitástudat alapján mérik az etnokulturális csoportminőségek meglétét vagy hiányát. Mások viszont a tradícióköttetés alapján, az életmód vagy a kulturális magatartás-, az autonóm személyiségjegyek alapján mutatják ki az etnikai orientáció érvényességét egy-egy táji-történeti környezetben. És vannak, akiket az életút, az eredettudat, a tevékenység hierarchiák vagy az életmódminták ösztönöznek csoportminőségek elkülönítésére (Szabó L. 1988. Hoppál M.–Szecskó T. 1984).

Úgy gondolom – egyebek közt Szabó Zoltán véleményét osztva –, hogy a konkrét etnikai vonásoktól eltávolított, a gondolkodás és az életfelfogás titkait csak részben fölismerő, töredékesen értékelő szemléletmódok nem lehetnek érvényesek egy etnikai csoportminőség meghatározásában. Továbbá érdemes azt is minősíteni milyen eltérő vonásokról számolnak be az egymáshoz térben közeli településeket vizsgáló kutatók (lásd Szabó L. 1988. 320–323. p., Hoppál M. 1984. 374–386. p.), miközben lényegét tekintve azonos tájegységet, rokon népességet és közös paraszti sorsot vázolnak.

Ezekből az következik, hogy vigyázva kell a visnyóiak palóctudatához közelíteni. Vigyázva a faluközösség szilárdságára, a hagyománytudat életképességére, a csoportnormákat áthagyományozó mintaközvetítők létére, a hadak és a bomlófélben levő nagycsaládok eredettudatára vonatkozóan. A megállapítások Fodor Ferenc felmérésekor érvényesek lehetnek, tudományosan kétségbevonni kockázatos lenne. Azt azonban kertelés nélkül ki kell mondanunk, hogy ezek a tradícióformák, kötődést jelentő kapcsolati dimenziók már nem élnek (a későbbiekben ezt még bővebben is kifejtem, tekintettel a modernizációs folyamatra). Itt csupán az etnikai identitástudat meglévő minőségéről, illetve „rejtett dimenzióiról” szólok.

Kollektív eredettudat nem érhető tetten a visnyóiaknál. Megvan ugyan valami halvány származásképzet vagy etnikai identitástudat, de ez nem egységes

csoporttudatként jelentkezik, hanem inkább emberi karakterjegyekben, mentalitásban.

Az „ügyes”, a „méla”, a „furfangos” vagy a „babonás” palóc valamiféle *steril* formában nem létezik náluk. Szabó Zoltán is említi, hogy a palóc ugyan „sokszor fordul elő, ha a vidék népéről esik szó, de alig-alig fordul elő e vidék népe között... a palócok nem nevezik magukat palócoknak”.

Nem tapasztaltam, hogy ebben az „öntudathiányban” valamiféle kisebbség-minőség lenne. A magas hegyhátak közé zárt településen nem ritkaság, hogy az identitástudat valamiféle sértettséget is tartalmazna. A visnyóiak éppen olyan idegennek érzik maguktól a „palócság” tömegkommunikációs népművészeti (táncsoportok, énekkarok) jelentkezését, ahogy meg-megmosolyogják a rádióban gyakran szereplő falubeli öreg furulyást. Egyszerűen nem tekintik „cirkuszképesnek” a maguk létét, nem is vágnak erre és arra, hogy a paraszti társadalmat kívülről meghatározó, struktúráit kialakító történelmi vagy más dimenziók „fölkarolják”, megsegítsék, fölfedezzék őket. A visnyóiak élete ma nem végletektől tagolt, nincsenek nagy megenyhülések és megbocsátások és nagy haragok. A mindennapi életükben, nincsenek pogány mitoszok vagy mesékben elvetemült vidámságok ma. Nem ámolni való csodát rejtenek, hanem józan létállapotokat: nem palóc munkássá, palóc gazdává vagy palóc értelmiségivé serdülnek itt az ifjak, hanem egyszerűen szakmunkássá, iparossá, térsztaggá.

Asszimilálódott a palóc öntudat a közösségiséget hirdető, de közösségeket betöltő történelmi folyamathoz. Nem volt már szükségük arra, hogy „visnyóiságukat” valahol bizonyítani kelljen, hogy az jelentést hordozzon, értékké váljék. Amíg bizonyos palóc falvak munkásait sokra tartották ácsokként, más községek női társadalmát megbecsülték cselédként vagy mint könnyen kapható fehérnépet kibeszélték őket – a nagyvisnyóiak soha sem tűntek ki semmivel. Nem asszimilálták különösebben, nem „palócosították” a betelepülőket, nem voltak „híres” táncaik vagy dalaik, sem híres lovaik vagy boszorkányaik, nincs visnyói viselet vagy tócsnirecept sem.

A visnyóiak szelid komorsággal veszik tudomásul jellegtelenségüket, s mégcsak az ilyesmi elleni lázadás sincs meg bennük. Mindennapi életük kényszere-dett, „kívülről formalizált” szintjei nem teszik fontossá értékrendszerükben, hogy a történelmi múlthoz és a származásfolytonosság eszméjéhez érzelmi indítékokat fűzzenek. A történelmi változások úgy következtek egymásra, hogy nem etnikai tudatuk tartalmait vonták kétségbe – ami megerősíthette volna hovatartozás-tudatukat –, s nem kultúrájuk intézményeit szorongatták – hiszen az nem is volt olyan jellegadó, hogy védelmére kelhettek volna. Tudják, hogy a falu népének javát „palócként” illeti a „külvilág”, de ezt sem sértésként, sem dicséretként nem veszik, s nem is tiltakoznak ellene. A nagycsaládok, a hadak széteséséről, mint a kontinuitás jelképéről ugyancsak sajnálkozva emlékeznek meg, de a mai hatvanévesek nagymamáik idejére teszik a hadak meglétének utolsó korszakát (s ennek egyetlen látványosan megmaradt szimbólumára, az első világháború hősi halottjainak emlékéen emelt szoborra, annak felirataira utalnak többnyire, mint „bizonyítékra”).

Ki kell itt térni néhány szóval a nagyvisnyói hadakra. Nemcsak azért, mert Fodor monográfiájában főszerepe van ennek, hanem mert latens múlttudatként a falu idősebb lakóinak is tudomása van róla.

A palóc hadaknak a lokális kultúrában elfoglalt helyét a palócokról szóló szakirodalom bőségesen elemzi. A nagyvisnyói palócság hadai az adatközlők szerint nem lehettek jelentősen eltérőek a Felföldön másutt kutatott hadszerezzettől. Topológiai helyük Visnyón még ma is kimutatható. Szerepük az

ingatlanöröklés rendjében volt alapvető jelentőségű. A hadak rendje Nagyvisnyón (miként a Jászságban is így volt) fogalmilag megegyzik a nemzetségek rendjével még a XIX. század közepén-végén is.

A nemzetség, miként a had is, élő szervezet, vagyonilag megalapozott és jogokat, jogosultságokat jelentő képződmény, ám míg a nemzetség holtakat is, a had csak élőket foglal magába. Fiúági rokonokon túl beletartozik a hadak családjában élő valamennyi nő, akik a had nevét viselik, s akik aktív kapcsolatban állnak egymással. Működő családok tehát a hadak, még ha eredetileg más nemzetségből származnak is, összeköti őket a munkaszervezet és a rokonság, az egymás közelében lakás és a nagycsaládjelleg (annak zsarnoki patriarchátusa nélkül).

A palóc had egyben nagycsaládi jellegű és egységes vagyonnal, tulajdonnal rendelkezik (Morvai J. szerint). A jászsági had viszont területi távolságokat nem vesz figyelembe, nem föltétele az együttlakás, szétköltözött elemi közös tulajdonukat és közös munkavégzésüket tekintik meghatározónak és családösszetartónak. A nagyvisnyói hadak ennél zártabbnak tűnnek. A földek nyilas osztásától a XIX. század végéig, vagyis a tagosítás tulajdonmegmeregítő hatásának elterjedéséig a hadak együtt maradtak, azután azonban szétköltöztek, megmaradt közöttük a rokonsági viszony (apai és anyai ágon, harmadízíglén unokatestvérekig). A rokon, atyafi lehetett távolabb, esetleg más településen lakó is. A rokonságot a szokások és a *mi*-tudat tartotta össze, nem a nagyhatalmú-nagytudású öreg, a rokonságfő. A családfő jóváhagyó, tanácsokat osztó, párválasztásba, keresztelőbe beleszóló, ingatlanvédelni és beruházásoknál döntő szerepe atyái diktatúrán alapult, tekintélyt adott a hadnak a falun belül, felemelkedésének ügyét is szolgálhatta, de a had képlékenysége, nyitottsága miatt ki- és bejárható viszony volt ez, nem tekintették azt, aki kilépett belőle szembefordulónak.

Természetes kapcsolatszakadás, társadalmi rétegződés követte a hadak szétszakadását a XIX. század végétől – ma már nincs megfelelő alapja a hadak újraalakulásának. A hadat apai ágon tartották nyilván, lényegéhez tartozott a juss, az öröklésbeli részescdés joga. Az egy fedél alatt élés birtokjogilag szabályozott öröklési renddel járt együtt, a lakóház és környéke nehezen volt másképp elosztható, de a nagycsaládi termelési üzem is megkívánta a koordinációt. A nagycsalád széthullott a XX. században alkotórészeire, a kiscsaládokra –, habár például temetkezés alkalmán is igyekeztek együtt tartani a rokonságot, így megmaradt a hadak „hagyományá” a szomszédsági csoportalakzat eszközeként. Nem akadt azonban adatközlő, aki eligazíthatott volna a nagyvisnyói rokonsági rendszer terminológiáját illetően. Nem kaphattunk bővebb magyarázatot arra sem, milyen jelképiség kísérte, milyen szimbólumrendszer „legitimálta” a hadak egymáshoz való viszonyát, valamint belső, szervezeti hierarchiáját. A szomszédsági-együttélési rendszer és a rokonsági viszonyok előnyét több adatközlő a munkavállalás, az erkölcsi normák és az anyagi kölcsönkapcsolatok szokásrendszerében nevezte meg. Nem tudtak viszont arról, hogy a falu lakói számára a külső fenyegetettség esetén mit jelentett a nagycsalád összetartozástudata és a hadak csoportközi viszonyrendszere.

A visnyóiak számára korántsem volt egyértelmű, hogy amíg a nemzetség kifejezés rokonsági rendszert jelöl, addig a had rokonsági csoportot. Lényegében a XX. század elejére a had, mint rokonsági csoport, a nemzetséghez hasonlóan funkcióját veszítette és egyre inkább az apaági rokonság jelölésére szűkölt, elsősorban az együtt élő nagycsaládra és családcsoportokra használták,

s nem jelentette mindenképpen az egymás mellett, szomszédosági viszonyban élők kapcsolatrendjét.

A nagycsalád egyben endogám rendszer volt, az egymásközi házasság tiltó szabályozója. A nagycsaládban ugyanis egymás mellett olykor húsz-harminc ember is élt, két-három-négy felekezet és korosztály, akik véteknek tartották a házasságot ugyanazon családnál, pedig már egymás iránt való rokonságukat nem tudták kimutatni. A had csoportosító szó tehát a nagyvisnyóiak emlékezetében, összetartozást és közös származást (férfiági rokonságot) jelent, házépítésnél kalákát, egyéb munkában segítséget, dísznótában meghívást vagy kóstolót, gyermekágyas asszonynál ajándékot, máskor vőfélyt, halottvivőt, vagy egyszerűen szomszédot. A nagycsaládok szimbólumrendszerére, önmegkülönböztető jegyére utaló emlékek már nincsenek.

Fodor Ferenc állításától eltérően a visnyóiak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget annak, hogy „ősi hadak” lakják falujukat. A kontinuitás csakis mint családtörténet, illetve közös sors jelenik meg érzelmi tartományukban és nem fogalmazódik meg úgy mint a tájhoz és annak történetéhez való viszony, vagyis identitástudatukat nem kötik össze etnikai csoporttudatukkal.

A kultúra, a táji vagy történeti hagyomány átadására ma már semmiféle intézményük nincs, a fiatalabb generációk következképp csak annyit tudnak, hogy voltak hadak, de már nincsenek, s közelebről nem is tudják, mit jelentettek, – szocializációjuknak, életüknek ez a tudás már nem része.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bakó Ferenc, 1980. A palóckutatás elvi és módszertani problémáiról. In.: Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 7. Szerk. Paládi Kovács A. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. 130–138. p. Benkő Eva, 1986. Nagycsalád a Medvesalján. Gömör Néprajza IV. Szerk. Ujváry Z. Debrecen. KLTE Néprajzi Tanszék. 91. p. Belpátfalva és település csoportja. 1988. Általános településrendezést megalapozó tanulmány. Szerk. Berényi L.–Tiner T. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 100. p. Cséfalvay Zoltán. 1985. „Szocialista summások” Nagyvisnyón. Kultúra és Közösség, 3. sz. 8–19. p. Cséfalvay Zoltán. 1986. Társas kapcsolatok térbeli problémáinak szociálgeográfiai vizsgálata néhány kiválasztott település példáján. Doktori értekezés. 122. p. Dézsa György et. al. 1988. Cifra nyomorúság, avagy jelentés az észak-magyarországi régióból. Egyetem és társadalom, 1987/1988. ELTE felsőoktatási szolgálat, Bp. 127–144. p. Fényes Elek, 1851. Magyarország geographiai szótára. II. kötet, 307. p. Fodor Ferenc 1930. Egy palóc falu életrajza (Nagyvisnyó). Atheneum, 73. p. A. Gergely András, 1988. Vázlat a helyi társadalmak néhány dimenziójáról. Kézirat, 27. p. Megjelenés alatt, Társadalomkutatás 1990. Gombár Csaba, 1984. A helyi hatalomról. In: Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Bp. 191–194. p. Kocsis Gyula, 1975. Bibliográfia a palócok kutatásához. Palóc Kutatás módszertani közlemények XX. Eger, 97. p. Kovács Nándor, 1987. Mai summások. Monografikus vázlat. (Váraszó). Kézirat, 78. p. Rövidítve megjelent a Valóság-ban is. Kósa László–Filep Antal, 1975. A magyar nép táji-történeti tagozódása. Akadémia K. KSH-évkönyvek és területi statisztikai évkönyvek. Bp., Eger. Lencsés Ferenc, 1982. Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években. Akadémiai K. Agrártörténeti tanulmányok 10. 178. p. Likai Jánosné, 1971. A helyi közigazgatás fokozatos átalakítása az 1945–50. közötti időszakban. Szakdolgozat. Tanácsakadémia. 16. p. Malonyay Dezső, 1912. 1987. A magyar nép művészete, V. kötet. Reprint, Helikon K. Manga János, 1979. Palócföld, Gondolat K. 325. p. Nádasi Éva, 1980. A néprajzi, etnikai csoportok helyzete, elkülönítése, kapcsolatai a dél-dunántúli régióban. Módszertani elvek. In: Tanulmányok a területi kutatások módszertanából. MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Közlemények 27. Pécs. 209–227. p. Niedermüller Péter, 1981. A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. In: Niedermüller P. szerk. Folklór-társadalom-művészet. 7. Válogatott tanulmányok. Népművelési Intézet. Bp. 190–219. p. Paládi-Kovács Attila, 1982. A Barkóság és népe. Borsodi kismonográfiai, 15. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 210. p. Szabó László, 1988. A palócok társadalomnéprajza. Folklor és etnográfia, 46. Debrecen. KLTE Néprajzi Tanszék. 400. p. Szabó Piroska, 1978. A had és a nemzetiség. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. Bp. 229–230. p. Szabó Zoltán, 1937, 1986. A tardi helyzet. Cifra nyomorúság. Cserépfalvi, Akadémiai, Kossuthi, Magvető K. reprint. (E falukutatás a Népművelési Intézet kezdeményezésére indult. Márkus István vezetésével, akinek szakmai segítségéért és támogatásáért köszönettel tartozunk.)

A nagyvisnyói változásvizsgálat munkálatait Cséfalvay Zoltán, Lichtenstein József és a szerző az MTA Soros Alapítvány Bizottság finanszírozásával végezhették el.)